

Louis Merkelbach van Enkhuizen

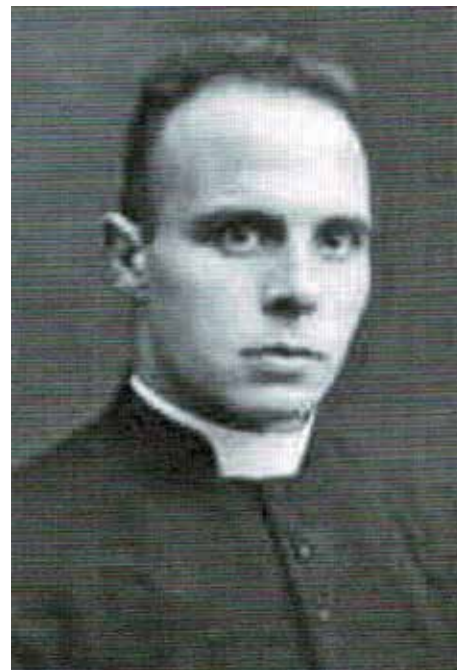
Stamvader van de Dongense geschiedschrijving

AUTEUR: **MARTIJN** de **LAAT**

Onze redactie kreeg onlangs een interessant artikel onder ogen over de heer Louis Merkelbach van Enkhuizen, afkomstig van de erfgoedvereniging van Breda en omgeving. Merkelbach van Enkhuizen was niet alleen actief in Breda en omstreken, maar was ook een kenner van de Dongense geschiedenis. Voor het 'historische bewustzijn' in Dongen heeft hij een belangrijke rol gespeeld. Bovendien was hij pastoor in Dongen en Klein-Dongen Vaart in het midden van de vorige eeuw. Een beknopte biografie.

Aanleiding

In augustus 2019 verscheen er in het tijdschrift Engelbrecht van Nassau, de periodiek van de gelijknamige erfgoedvereniging in Breda, een artikel over de oud-archivaris van het bisdom van Breda en van verschillende gemeentes in West-Brabant, de heer Louis Merkelbach van Enkhuizen. Merkelbach van Enkhuizen was een gewaardeerd beoefenaar van de geschiedschrijving van West-Brabant en met name een zeer bekwaam archiefonderzoeker. Zo schreef hij verschillende standaardwerken over de historie van westelijk

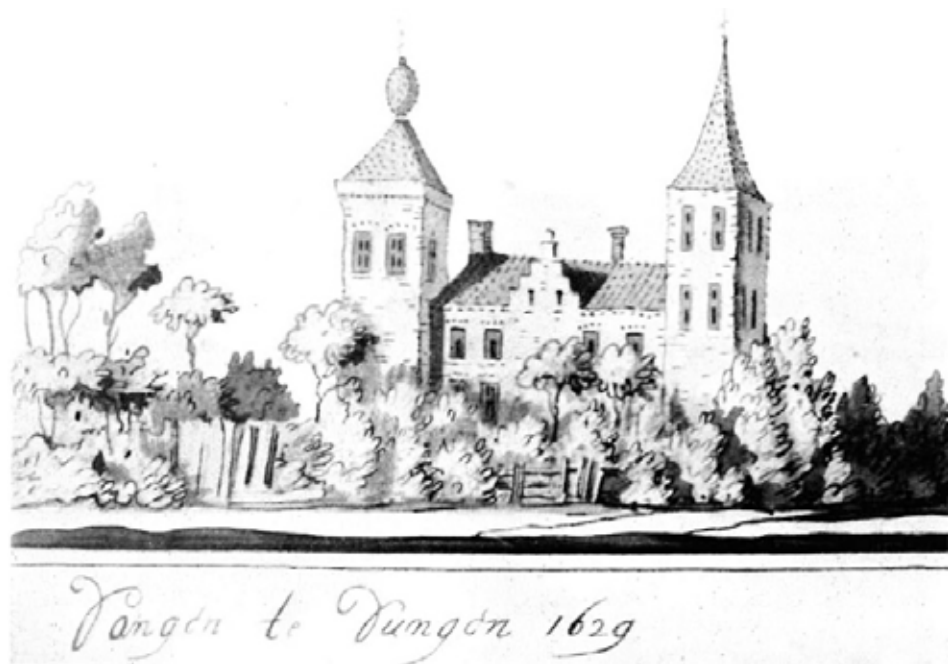
Een jonge Louis Merkelbach van Enkhuizen.

Bron: De Jong (2019)

Brabant. Zoals in 1939 over de geschiedenis en het archief van Halsteren, in 1941 een monografie van de gemeente Ginneken en Bavel (samen met de heer A. Hallema) en in 1955 een inventaris van de gemeente Etten-Leur. Ook schreef hij over de beoefening en de historie van het rooms-katholieke geloof in deze regio, waaronder een artikel over de kerstening van het noordwestelijk deel van Brabant en Zeeland in 1961.

Van 1936 tot 1941 was Louis Merkelbach van Enkhuizen als kapelaan werkzaam in de Laurentiusparochie in Dongen en van 1952 tot 1960 was hij pastoor voor Klein-Dongen en Dongen Vaart, in de Hubertuskerk. Naast het werk als priester in de kerk en verantwoordelijke voor de parochie, bekwaamde hij zich ook in ons dorp tot kenner van de lokale geschiedenis en een expert op het gebied van archiefonderzoek over onze gemeente.

Hij was bovendien een van de eersten die publiceerde over de geschiedenis van Dongen. Zoals twee wetenschappelijke artikelen over het ontstaan van de Heerlijkheid en het

Prent van Het Kasteel van Dongen. Louis Merkelbach van Enkhuizen "ontdekte" de locatie van dit kasteel in Dongen. Bron: Merkelbach van Enkhuizen (1949)

'Heerlijke Huis van Dongen', het Dongense kasteel. Deze zijn te vinden in de allereerste jaargangen van het bekende historische jaarboek "De Oranjeboom", uit respectievelijk 1948 en 1949. Daarnaast heeft hij verschillende lezingen over de Dongense historie verzorgd, zoals in het voormalige Leo XIII gebouw en Muis Sacrum.

Familie en levensloop

Louis Maud Willem Jan Marie Merkelbach van Enkhuizen werd geboren op 29 juni 1895 in Breda als zoon van Johan Baptist Michael Merkelbach van Enkhuizen, directeur van een ijzerfabriek en een meelfabriek en tevens gemeenteraadslid van Breda en Marie Eugenie Wilhelmina Beuns. Zijn ouderlijk huis stond aan de haven van Breda. De familie heeft hier generaties lang gewoond. Louis was een telg uit een gegoede familie, een familie die bovendien nog een andere bekende telg voortgebracht heeft.

Clemens Merkelbach van Enkhuizen (geboren in 1937), de jongere neef van Louis, is een bekend kunstenaar. Zo toonde het Stedelijk Museum Breda van augustus 2019 tot maart 2020 werk uit het oeuvre van de tekenaar, schilder en graficus. Dit was gelijktijdig met de expositie over de "Heks van Dongen" in datzelfde museum. Clemens Merkelbach van Enkhuizen wist in zijn figuratieve kunst een nostalgisch beeld te scheppen van de veranderende stad Breda en het omliggende landschap in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw. Zo weet hij met veel gevoel zijn liefde voor de neogotiek over te

*Het ouderlijk huis van Louis Merkelbach van Enkhuizen aan de Haven van Breda.
Bron: Stadsarchief Breda (2008)*

brengen, maar net zo sterk bijvoorbeeld ook de afbraak van de Bredase Barbarakerk. Net als Louis groeit ook Clemens Merkelbach op in Breda aan de Haven, in het 18e-eeuwse pand tegenover de Barbarakathedraal van Pierre Cuypers. De ligging van het huis is sterk bepalend voor het leven en het werk van de kunstenaar. In zijn jonge jaren komt Merkelbach dagelijks in de Barbarakathedraal. Hij raakt gefascineerd door de schoonheid van neogotische gebouwen. Ook het ouderlijk huis, de idyllische achtertuin en het uitzicht op de Grote Kerk maken een blijvende indruk op hem. Clemens heeft een mooi portret geschilderd van zijn oom Louis.

Louis Merkelbach van Enkhuizen vond zijn roeping in het geloof. Hij studeerde aan het gymnasium, het Klein Seminarie, te Katwijk, een kerkdorp nabij Cuijk. In Hoeven volgde hij het Groot Seminarie, waar hij in 1921 tot priester werd gewijd. Hij was achtereenvolgens als kapelaan werkzaam in Nieuw-Namen, gelegen in Zeeuws-Vlaanderen nabij Hulst, van 1921 tot 1923, in Lepelstraat van 1923 tot 1926 en in Steenberg van 1926 tot 1935. Door een zwakke gezondheid kon hij

*Schilderij van de voormalige Barbarakerk. Door Clemens Merkelbach van Enkhuizen.
Bron: Stedelijk Museum Breda (2020)*

het in het noviciaat bij de Trappisten in Zundert niet volhouden, waarna hij rector werd van het Sint Elisabethgasthuis in Etten-Leur. In 1945 werd hij vervolgens aangesteld als archivaris van het bisdom Breda. Louis was twee periodes werkzaam in Dongen, namelijk van 1936 tot 1941 en van 1952 tot 1960. In Dongen Vaart beëindigde hij uiteindelijk zijn loopbaan. Daar ging hij op 65-jarige leeftijd met emeritaat. Daarna heeft Louis nog enkele jaren in Huize Overdonk doorgebracht en in het Sint Elisabethgasthuis vanwege zijn broze gezondheid. In 1980 overleed hij. Hij is begraven in Zundert bij de

Portret van Louis Merkelbach van Enkhuizen
gemaakt door Clemens Merkelbach van
Enkhuizen. Bron: De Jong (2019)

Trappisten. Op het gebedsprentje stond de volgende tekst: "Als pastoor heeft hij er zich voor ingezet dat zijn mensen zouden volharden in de genade van God."

In de wijk De Hoge Akker in Dongen bevindt zich overigens de Merkelbachstraat. Deze straat is vernoemd naar een bekend Nederlandse architect afkomstig uit Amsterdam, Benjamin Merkelbach (1901-1961). Hij is onder andere architect van de AVRO-studio in Hilversum. Dit is geen familie van Louis Merkelbach van Enkhuizen.

Pastoor in Dongen

Louis Merkelbach van Enkhuizen is in totaal zo'n 11 jaar in Dongen werkzaam geweest in de Laurentius- en Hubertusparochies. Over zijn manier van werken en de omgang met de parochianen doen verschillende verhalen de ronde. Niet altijd even positief.

Aankondiging in het Weekblad van Dongen van de installatie van Louis Merkelbach van Enkhuizen in Dongen Vaart

Hij had een fragiele gezondheid en was klein van postuur. Zo was hij 57 jaar oud toen hij in de Hubertuskerk als pastoor begon, maar leek hij ouder dan hij daadwerkelijk was. Onder andere vanwege deze broze gezondheid ging hij na acht jaar in Dongen Vaart met pensioen. Zo merkte hij zelf eens op over zijn eigen gezondheid: *"Ze hebben me al zo vaak aan mijn rug geopereerd, dat ze er beter een ritsluiting in hadden kunnen zetten."* Ook had hij last van een maagkwaal, waardoor hij erg mager oogde en was hij slechthorend. Juist vanwege zijn slechthorendheid gingen kinderen echter graag te biecht bij Merkelbach van Enkhuizen. Hij hoorde toch niet goed wat ze hadden misdaan. Zijn preken tijdens de kerkdiensten waren veelal erg lang, geleerd en bovendien vaak moeilijk te verstaan, ook omdat hij zacht en in plat Bredaas praatte. Menigeen sloop weleens de kerk uit tijdens zijn preken om dan maar naar het nabijgelegen café te gaan. Hij had dit toch niet door.

Merkelbach van Enkhuizen was veelal afstandelijk en stond ver af van de belevingswereld van zijn kerk-gangers. Dit in tegenstelling tot zijn sympathieker gevonden voorganger pastoor Oomen. Dit was echter ook niet zijn doel. Hij vond het belangrijker om zijn parochianen een diep, zuiver katholiek geloof bij te brengen. Daarnaast zorgde hij ervoor dat de financiën en de administratie van de parochie op orde kwamen en de nodige reparatiewerkzaamheden en verbouwingen aan het kerkgebouw en de parochie werden uitgevoerd.

Exterieur van de (voormalige) Hubertuskerk in Dongen Vaart in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Bron: Heemkundekring Dongen.

*Interieur van de Sint Hubertuskerk. In 2015 werd de laatste viering in de kerk gehouden. De kerk is nu in particulier eigendom. De naastgelegen kapel is nog wel vrij toegankelijk.
Bron: Heemkundekring Dongen*

Een actie van de pastoor die zeer gewaardeerd werd, was dat hij van alle families in de parochie de stambomen heeft uitgepluisd en opgesteld. Dit moet een zeer tijdrovende klus zijn geweest.

Als pastoor in Dongen Vaart kwam hij ook regelmatig godsdienstles geven op de Agnesschool. Hij legde zo eens aan de leerlingen uit wat het werk van een archivaris nu eigenlijk inhoudt: *"Als je al jullie schoolschrijftjes zou verzamelen en in kleine stukjes zou scheuren, ze vervolgens door elkaar gooien en dan de snippers zou weggooien op een paar handen vol na. Dan moet een archivaris daar weer aan kunnen zien wat jullie geschreven hebben."* Er werkten in de jaren vijftig ook nog veel zusters op de school. Er werden echter meer en meer burgers als docenten in de school aangesteld en de zusters kwamen in de minderheid. Mede door toedoen van pastoor Merkelbach zijn uiteindelijk de zusters verdrongen naar een congregatie in Tilburg.

Historicus van Dongen

Als historicus en archivaris heeft Louis Merkelbach van Enkhuizen waarschijnlijk meer betekend dan als pastoor. Hij mag voor Dongen wel als de 'founding father' van het historisch besef worden gezien. Zo heeft hij, als een van de eersten, vele archieven uitgeplozen om het ontstaan van Dongen en haar vroegste historie te achterhalen en hierover ook gepubliceerd.

In zijn historische artikelen over Dongen in Jaarboek Oranjeboom uit 1948 en 1949 schenkt hij veel aandacht aan de religieuze en kerkelijke ontstaansgeschiedenis van Dongen, niet vreemd uiteraard gezien zijn achtergrond als kerkelijk ambtenaar. Merkelbach van Enkhuizen geeft echter ook een zeer adequate omschrijving van de geografische ligging van Dongen op het grensgebied van verschillende politieke eenheden, van de graaf van Holland en de hertog van Brabant, die van groot belang is geweest voor de vroege geschiedenis van Dongen. Ook schenkt hij aandacht aan het riviertje de Donge als vroege bestuurlijke en taalkundige scheiding. Daarnaast belicht hij de

rol van de Heren van Dongen, zoals Wouter Volckaert, Willem van Duvendoerde en Roelof van Dalem voor Dongen en de ontwikkeling als heerlijkheid en gemeente. Bovendien dicht hij, terecht, een grote rol toe aan de fysisch-geografische aspecten van Dongen voor de ontwikkeling van het gebied:

"Dit grondgebied Dongen bestond uit een hoge landrug van opgestoven Maaszand "de bergen" en uit enige wilderten, met daarnaast noord-oost-zuid veel lage beemden en moerassen; zelfs eeuwen later telde het nog weinig gecultiveerde grond. Het was moeilijk toegankelijk, zelfs uit het westen en zuidwesten, want slechts de hoge landrug (nu grotendeels verdwenen, vermoedelijk een uitloper van de Drunense duinen) - en deze nog doorsneden door de Dongebeding - verbond het enerzijds met Dorst, anderzijds met Alphen. Bijgevolg lokte dit land niet bijster tot bewoning en ontginning, zolang er elders in de omgeving overvloedig goede grond te nemen viel. Maar niet verwaarloosd mag worden dat oude wegen of heerbanen zich te Dongen zouden gekruist hebben, de Oude Bredasche Baan lopende van Breda over Dongen en de Oude Baan vanaf Loon op Zand en Tilburg naar Oosterhout."

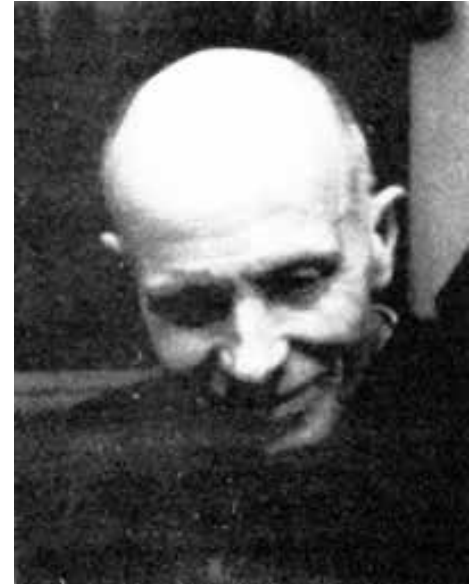
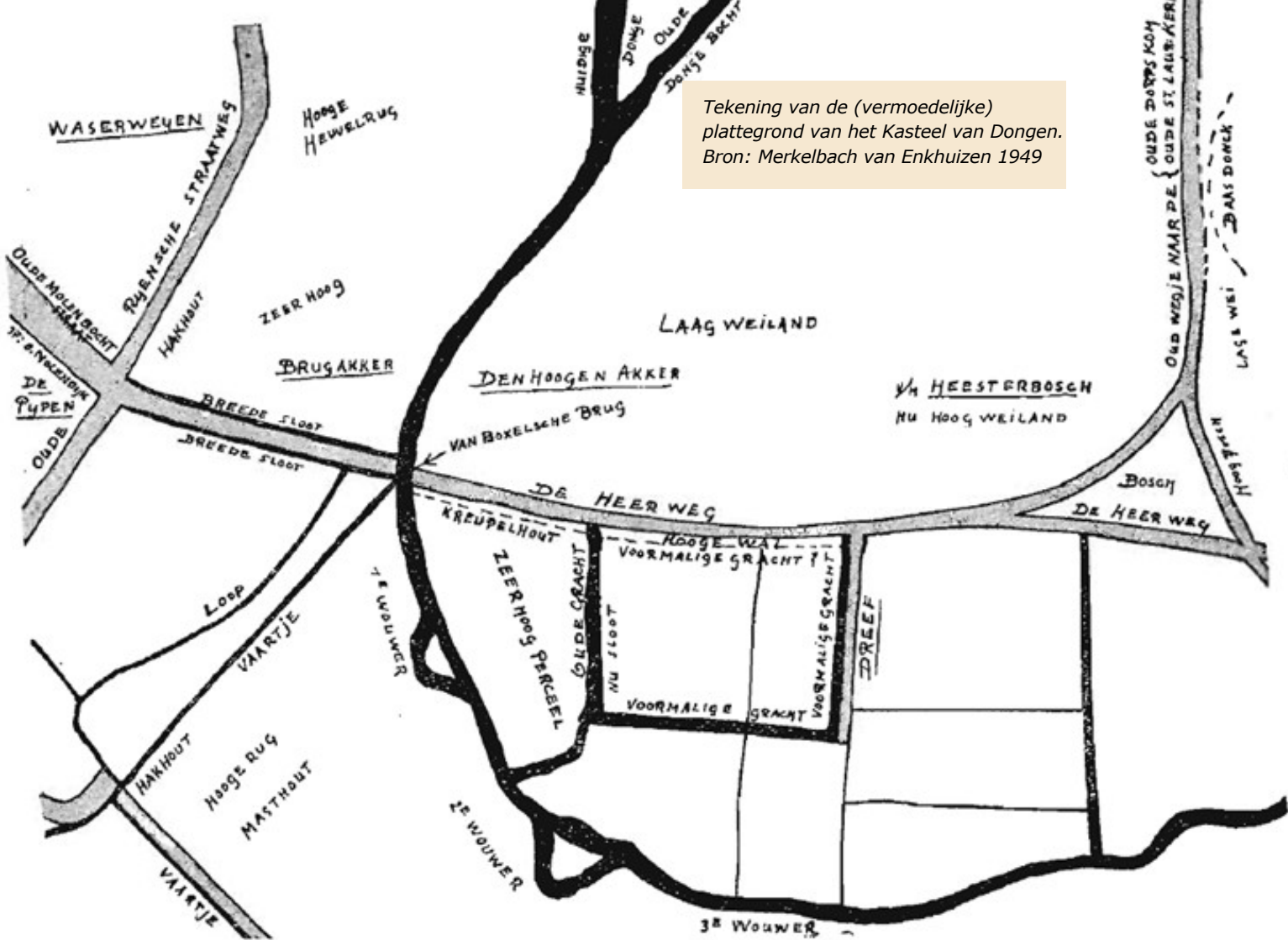

Foto van Louis Merkelbach van Enkhuizen. Vermoedelijk bij zijn pensionering in 1960. Hij is dan 65 jaar. Bron: BHIC

Historische kaart van Dongen getekend door Louis Merkelbach van Enkhuizen. Met daarop de oude heerbanen van Dongen en de vermoedelijke locatie van het Kasteel van Dongen. Bron: Merkelbach van Enkhuizen 1949

Tekening van de (vermoedelijke)
plattegrond van het Kasteel van Dongen.
Bron: Merkelbach van Enkhuizen 1949

KERNBIJEENKOMST DER VER.
„KATHOLIEK LEVEN“.

De geschiedenis van Dongen.

Bovengenoemde vereeniging hield in hotel Musis Sacrum een kernbijeenkomst, waartoe ook de buitengewone leden waren uitgenoodigd. De voorzitter heette de aanwezigen, waaronder de burgemeester en de beide wethouders, welkom, waarna kapelaan Merkelbach van Enkhuizen sprak over „Het ontstaan, den groei en het verval van de Heerlijkheid Dongen“. Spreker heeft van de geschiedenis van Dongen een diepgaande studie gemaakt. In Brussel, den Bosch, den Haag en andere plaatsen heeft hij de archieven nagegaan, alsook het archief der gemeente Dongen om de noodige gegevens voor deze studie te verzamelen. In het eerste gedeelte, hetwelk spreker met door hem zelf vervaardigde kaarten toelichtte, bepaalde hij zich tot een bespreking van de grondsoorten om daaruit te bewijzen, dat de samenstelling van den bodem van invloed is geweest op de vestiging van levende wezens. In het tweede gedeelte behandelde hij het geslacht van Willem van Duyvenvoorde, den eersten heer van Dongen, om tenslotte zijn vermoedens uit te spreken over de plaats van het kasteel van dezen heer. Kapelaan Merkelbach dankte allen die hem bij het verzamelen van zijn gegevens hadden geholpen, den burgemeester, het gemeentepersoneel en anderen en zegde toe, graag nog eens voor Kath. Leven te spreken over Dongen in latere jaren, waaromtrent meer gegevens bestaan. De voorzitter dankte den spreker voor de primeur die hij aan K. L. heeft willen schenken, welke woorden met een dankbaar applaus werden bekrachtigd.

Een van zijn opmerkelijkste 'bevindingen' is wel de, vermoedelijke, locatie van het kasteel van Dongen. Na uitvoerig speurwerk in onder andere de archieven van de Schepenbank en het Rechterlijk Archief te 's-Hertogenbosch 'ontdekt' hij nieuwe gegevens hierover. In het Oranjeboomartikel uit 1949 spreekt Merkelbach van Enkhuizen het vermoeden uit dat het Kasteel van Dongen wel eens zou moeten worden gesitueerd in het gebied waar jaren later het Industrieterrain Tichelrijt werd gebouwd. Tot dan toe dacht men namelijk dat het kasteel in het gebied stond dat nu de Duiventoren heet. Daarbij schrijft hij de gevleugelde woorden:

"Het ware te wenschen dat het gemeentebestuur van Dongen, onder deskundige leiding, zelf dit cultureele werk, zonder lang dralen, tot uitvoering bracht."

Daarmee doelde Merkelbach van Enkhuizen op een opgraving naar de restanten. Het zou echter nog meer dan dertig jaar duren vooraleer men hiermee zou beginnen. Opmerkelijk genoeg hebben de vrijwilligers van de heemkundekring hierin toentertijd het voortouw genomen en niet de gemeente. Het betrof bovendien een noodopgraving aangezien men snel met de aanleg van het industrieterrein wilde beginnen. Zonder Merkelbach van Enkhuizen zouden we wellicht nooit te weten zijn gekomen waar het Kasteel van Dongen, Het Heerlijk Huis heeft gestaan. Gelukkig zijn er nu nog de nodige restanten van te bewonderen in Museum De Looierij.

De noodopgraving in 1988 van het Kasteel van Dongen. Nu staat hier bedrijventerrein Tichelrijt

Bronnen

Aarts, B. & T. Hermans (2014), Castle Building along the Border of Brabant and Holland (c. 1290-c. 1400). Preses Universitaires de Caen, pp. 17-25

Bovenberg, T. (2019), "Afscheid van onze schooljaren." Jo en Riek van Gorkum keren even terug naar Basis-school St. Agnes in Dongen-Vaart. Weekblad voor Dongen 2 mei 2019

Brabants Historisch Informatie Centrum (2021), Pastoor L.M.W.J.M. Merkelbach van Enkhuizen, pastoor van de Hubertuskerk en o.a. archivaris van het bisdom Breda

Buiks, C. (1997), Laatmiddeleeuws landschap en veldnamen in de Baronie Breda. Van Gorkum

De Jong, K. (2019), Louis Merkelbach van Enkhuizen Oud archivaris Bisdom Breda, Engelbrecht van Nassau-3, pp. 9-18

Huisman, P. (2015), De Sint-Hubertuskerk in Klein Dongen-Vaart. Brabants Historisch Informatie Centrum

Slootmans, C.J.F. - Merkelbach van Enkhuizen, L. - Smit, J.P.A.

Merkelbach van Enkhuizen, L. en A. Hallema (1941), Geschiedenis der gemeente Ginneken en Bavel. Utrecht. Geschiedenis van de gemeente Ginneken en Bavel.

Merkelbach van Enkhuizen, L. (1948), Stichting der Heerlijkheid Dongen, Jaarboek De Oranjeboom 1

Merkelbach van Enkhuizen, L. (1949), Heerlijkheid, Heeren en Heerlijk Huis van Dongen, Jaarboek De Oranjeboom 2

Merkelbach van Enkhuizen, L. (1951), De Geografische Ligging der Oude Stad Breda, Jaarboek De Oranjeboom 4

Merkelbach van Enkhuizen, L. (1955), Gemeente Etten-Leur. Inventaris.

Merkelbach van Enkhuizen, L. (1961), Rond de kerstening van het noordwestelijk deel van Brabant (en Zeeland). Jaarboek 21 van 'De Ghulden Roos'

Leenders, K. (1996), Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginningsen nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350). Een poging tot synthese. Zutphen, Walburg Pers

Leenders, K. (2019), Reactie op artikel: Louis Merkelbach van Enkhuizen (2019–3). Engelbrecht van Nassau-4, pp. 17 – 18.

Slootmans, C., L. Merkelbach van Enkhuyzen, L. en J. Smit, J.P.A (1939), Halsteren, zijn geschiedenis en zijn archief. Bergen op Zoom: Sinte Geertruydsbronne

Toorians, L. (2009), De `eeuw van de twee Willemen' Willem van Duvenvoorde en Willem van Oosterhout in Oosterhout en Dongen, Jaarboek De Oranjeboom 62

Van der Vorst, M. (2009), Klein-Dongen en de Vaart. In 100 jaar herinnering.

Woffelaar, R. van (2019), Clemens Merkelbach van Enkhuizen schenkt oeuvre aan Stedelijk Museum Breda. BN/DeStem

Afbeeldingen:

Heemkundekring Dongen, Kees de Jong, Merkelbach van Enkhuizen e.a.

Regionaal Archief Tilburg (1910), Dongen. Gashuisstraat met links Leo XIII gebouw

Stadsarchief Breda (2008), Haven Breda. Identificatienummer 20080026

Stedelijk Museum Breda (2020), Clemens Merkelbach van Enkhuizen. Verstillling en verandering. Tentoonstelling.